

Domènech, Antoni. 2003 _Barcelona: Crítica.

Administración&Ciudadanía. _1/2006

El eclipse de la fraternidad. Una revisión republicana de la tradición socialista

Os libros de Antoni Domènech son un verdadeiro acontecemento no territorio da teoría e filosofía política. Foi no seu *De la ética a la política* (1989), un dos mellores libros de filosofía política que se escribiron no noso país, e éo este último, no que volve a darnos mostra dese conxunto de trazos que lle coñecen todos os que están familiarizados cos seus traballos: rigor na análise; precisión conceptual; impresionante erudición, manexada con soltura, sempre acompañada de xuízos penetrantes; e unha prosa densa, vigorosa, chea de matices, cada vez máis rara en traballos académicos. É un auténtico pracer a lectura deste libro, polo demais estraño e intempestivo. Non outra cousa resulta un libro que no actual contexto de debates teóricos aborda centralmente, ao longo de varios centos de páxinas, a consigna de fraternidade lanzada polos revolucionarios xacobinos e xa enterrada no po dos tempos, que volve sobre os debates da Internacional socialista e da comunista, retomando textos que hai agora non menos de trinta anos tanto se releeron: os de Marx, Bernstein, Kautsky, Lenin, Trotsky, Gramsci... Trátase dun libro, por outra parte, de difícil catalogación nos xéneros comúns. Non é, sen dúbida, unha investigación filosófico-sistemática nin tampouco un traballo de historiador. De feito, na súa longa elaboración de máis dunha década, o autor modificou o seu enfoque, que nun principio, en efecto, era de carácter máis sistemático, pero a súa insatisfacción coa forma hoxe dominante de facer filosofía política e o convencemento do carácter fundamentalmente histórico dos conceptos propios deste campo levárono a transformar o que ao comezo non era máis que unha introdución histórica ao concepto de fraternidade en todo un amplísimo traballo, do que este libro é unha parte.

A súa maneira de abordar o tema constitúe, por tanto, unha contestación a unha forma de facer teoría na que os conceptos quedan de tal modo depurados, tanto do que foi a súa xénese histórica como do seu arraigamento –real ou posible– en institucións e individuos, que o seu significado queda desvirtuado, ou deixa a teoría nun ámbito de abstracto e impotente normativismo, cando non, como sucede coas perspectivas neoutilitaristas, de reducida estilización de efectos ideolóxicos. Pero tamén é intempestivo polo que fai ao seu mesmo proxecto, pois nesa revisión republicana do socialismo feita ao fío dos avatares da consigna robespierriana hai toda unha rica e viva proposta acerca do modo en que ha de entenderse o mesmo republicanismo, máis alá de toda a súa libresca recuperación académica.

Que Domènech centrarse toda a súa investigación en torno á noción de fraternidade é de capital importancia. Non se trataba simplemente de cubrir un baleiro destacado na literatura política ao respecto, evidente se se compara coas interminables análises dedicadas aos outros dous conceptos que compoñían a tríade revolucionaria: liberdade e igualdade. Alguén podería atribuír tal falta á absorción dese terceiro elemento metafórico no contido político concreto encarnado nestoutros dous, ou a unha comprensible disipación daqueles compoñentes máis subxectivos, “moralizantes”, máis dependentes de determinados contextos históricos, que só poden xurdir continxentemente ao abeiro da irrupción dos movementos sociais, pero que en ningún caso poden aspirar a ningunha especie de institucionalización ou normalización. O gran logro de Domènech consiste en mostrarnos que nesa cálida apelación á fraternidade que nun célebre discurso lanza Robespierre en 1790 se contiña nada menos que o núcleo de todo o programa republicano, que, lonxe de ser unha especie de retrouso animoso, constituía o prisma desde o que había que entender as outras dúas proclamas de liberdade e igualdade. Sen el, o significado destas debilitaríase, deixando achandado o camiño para a interpretación liberal que co paso do tempo terminaría por facerse hexemónica.

O termo fraternidade, traído do ámbito familiar, como tantos outros do vocabulario socio-político, viría a fixar dous aspectos esenciais. O primeiro sería a *universalidade*, tal e como se recollía no ideal ilustrado, do que a revolución francesa quería comprenderse como a súa realización. “Todos os homes somos irmáns”; non caben, pois, relacións asimétricas ou de exclusión entre nós, como tampouco entre os distintos pobos (este, e non o de simple cosmopolitismo, sería o sentido da *Weltbürgertum* ilustrada). Liberdade e igualdade han de alcanzar a todos, non poden limitarse aos propietarios, á inclusión do denominado “terceiro estado”. Non serían aceptables, segundo isto, restricións censitarias no sufraxio, non sería pertinente a cuñada distinción entre cidadán activo e cidadán pasivo, e, consecuentemente, tampouco as mulleres poderían continuar na súa reclusión secular nin habería lugar para ningunha xustificación da escravitude. Todos os sectores tradicionalmente adheridos ao *oikos* (a casa, o espazo de produción), todos os subalternos, servos, dependentes, todo o comprendido no concepto grego de *demos* tería que ser incluído, ter acceso ao ámbito civil e político.

O segundo aspecto comprendido en fraternidade tería unha dimensión xa non tanto extensiva como intensiva, pois subliñaría a relación horizontal, non xerárquica, non servil ou dependente, de *non dominación*. A relación de irmán con irmán non é a de autoridade pai-fillo nin a tradicionalmente patriarcal marido-esposa nin moito menos a despótica de señor-servo. Esa relación rexeita toda xerarquía imposta e toda dependencia; implica nada menos que a modificación de todas aquelas condicións materiais de existencia que signifiquen un vínculo a un outro que exerce de *dominus* (señor), que, por tanto, o deixen en posición de dominado, que lle impidan non ter outro señor ca el mesmo, ser dono de si. Esa é a relación fraterna, a verdadeira relación, entre libres e iguais. O concepto republicano de liberdade, que o propio dereito romano recolle, implica o autodominio no seu sentido externo, isto é: que o suxeito libre é non dependente, é *sui iuris*. Fraternidade viría, entón, por estoutro lado, a recordarnos o fondo sentido do concepto de liberdade. A liberdade sería, pois, para todos, tamén para os adscritos ao *oikos*, pero non unha liberdade calquera senón aquela que implica non dependencia, non dominación. Esa sería tamén a significación política concreta do lema ilustrado de emancipación, de saída da minoría de idade.

Desde a divisa de fraternidade viñan, daquela, a articularse e comprenderse dunha especial maneira liberdade e igualdade. Esa sería a extraordinaria agudeza de Robespierre, que dese modo soubo concretar todo un programa político revolucionario, dotar dunha clara guía de acción a todo o heteróclito e escindido conxunto de clases subalternas característico do *Ancien Régime*, que configuraba xa un “cuarto estado”. Víñase así a retomar a tradición do republicanismo democrático, cuxo precedente se remontaría á Atenas postefiálica e que tivo na compañeira de Pericles, a esquecida Aspasia, un precoz e destacado expoñente. As medidas tomadas por Robespierre a partir de 1792 encarnaban a súa posta en práctica: supresión da monarquía, sufraxio universal masculino e apertura posterior cara a un recoñecemento parigual da muller, abolición da escravitude nas colonias, dereito universal á existencia e renuncia a toda guerra de conquista.

Domènec constrúe con extraordinaria penetración a estrutura programática que aí se encerraba para todo o republicanismo; desde ela le o discorrer dos movementos políticos posteriores. A finalidade do republicanismo viría significar a civilización en sentido democrático das tres esferas distinguidas por Montesquieu cando falaba de *loi civil, loi de famille e loi politique*; isto é: acceso de todas as clases excluídas ao plano da vida civil, garantías materiais para unha existencia libre, eliminación de toda relación de dominación no ámbito do *oikos*

ou espazo da produción, destrución de todo despotismo político, establecemento de dereitos políticos universais e non separación da esfera política da civil senón control fiduciario do Estado por parte dos cidadáns.

A divisa da fraternidade aínda alentaría os revolucionarios franceses de 1848, pero xustamente o fracaso da chamada “república fraternal” de Blanc e Ledru Rollin anunciaría a súa desaparición, que paradoxicamente coincidía coa irrupción de todo o movemento socialista, interpretado aquí como o seu mellor herdeiro. Comeza a eclipse da divisa pero non do seu contido. A clave da súa explicación radicaría na imposibilidade, despois de décadas de forte industrialización, da universalización da propiedade, que segundo o vello republicanismo serviría de base á liberdade. Certamente, para ningún republicano –como para ningún socialista– podía ser de recibo a ficción xurídica dunha sociedade na que todos os cidadáns aparecerían igualados civilmente en tanto que todos eran “propietarios” aínda que moitos só o fosen da súa forza de traballo. O socialismo mantería o concepto republicano de unión entre bases materiais e cidadanía plena, pero agora a súa articulación esixiría o establecemento dunha propiedade común. A esta luz aparecería como confundente, segundo a interpretación de Domènech, o sostemento da vella divisa, aínda que penso que cabería rexistrar tamén o papel xogado polo tipo de universalidade contido na divisa e pola nova universalidade que se facía de momento encarnar nunha clase social determinada, e que esixía unha forte escisión social, unido a outros aspectos entre os que habería que contar os sedimentos cristiáns e a súa relación con algunhas utopías que a miúdo espertaron a crítica sarcástica de Marx e Engels. Se ben neles e na maioría dos socialistas agrupados na I Internacional se mantiña en esencia o programa republicano da fraternidade, non sería así no decurso posterior do movemento, no que se podería dicir sinteticamente que a énfase posta nos elementos estritamente *socialistas* acabaron por entrar en tensión cos *republicanos*, o que finalmente contribuiría non só á derrota histórica do socialismo, senón tamén e decisivamente á súa perversión.

Aí radica o punto central do libro. O período percorrido é moi amplo: alcanza ata o final da II República española, pasando polo desenvolvemento da socialdemocracia alemá e austríaca e a súa derrota co nazismo, os movementos consellistas italianos e o triunfo de Mussolini, a revolución rusa e o fracaso da súa proxección en Occidente. Son moitos e extraordinariamente ricos os comentarios e observacións, que loxicamente aquí non podemos recoller, pero que non nos fan perder o fío da progresiva eclipse, agora si, xa non só do termo senón do programa quintaesenciado na fraternidade.

Cabería rexistrar como ilustrativos dese ensombrecemento tres elementos que afloran en distintos momentos. Aínda cando poida resultar paradoxal, existe certo *apoliticismo*, que o obreirismo socialdemócrata, a teoría dos dous mundos proxectada pola socialdemocracia alemá sobre toda a II Internacional, manifestaría emblematicamente, que levaba a desconsiderar a importancia das formas de Estado: se monarquía parlamentaria ou simplemente constitucional, ou república, cualificadas, en definitiva, de “burguesas”. A polémica de Jaures, continuador da forte tradición republicana francesa, co gran dirixente alemán Bebel ilustraría esta deriva. Unido ao anterior, o *isolacionismo* da clase obreira, a súa incapacidade para reunir baixo un mesmo programa todo o conxunto do *demos*, todos os subxugados ou dalgún modo sometidos; a cuestión das alianzas co campesiñado e a comprensión do devir das clases medias e o seu tratamento foron a miúdo mal resolto. Esa fragmentación do bloque revolucionario tivo tamén o seu paralelismo na segmentación da irmandade dos pobos pola súa atadura aos intereses nacionais, o que a Gran Guerra poñería dramaticamente ao descuberto, contra a

vontade e clarividencia de Rosa Luxemburgo. E, por último, pero non o de menor importancia, a *desarticulación da esfera política e a do oikos-produción*. A dereita sindical socialdemócrata representaría esa visión que entende as relacións no proceso produtivo como *non políticas*; en consecuencia, abandona a loita por unha verdadeira democracia no seo da empresa, dáse por satisfeita co reinado nela dunha especie de simple monarquía constitucional e oponse á existencia dunha verdadeira democracia interna nas propias organizacións obreiras, nas que fixo imperar un centralismo burocrático que serviría de base á teorización da “lei de ferro das oligarquías” por parte de Michels. Neste campo tamén houbo brillantes excepcións, como a da xa mencionada Rosa Luxemburgo, a de Korsch ou, sen dúbida, a máis penetrante e rica do finísimo Gramsci, que, apoiándose na experiencia consellista italiana, prolongadora da dos soviets do 17 ruso, entendía vinculativamente a democracia obreira e a democracia política, o espazo de experiencia da fábrica e das loitas sindicais, das organizacións combativas como o espazo de educación, de constitución embrionaria do Estado futuro.

A estes tres elementos habería que engadirilles un factor de grande importancia que cremos que non está aquí suficientemente tratado, pero que non se lle escapou ao seu autor noutros traballos. Refírome a certo esvaemento do *valor intrínseco do político* como tal na tradición socialista, ao político como espazo de deliberación, de clarificación das propias loitas, como compoñente cognitivo e transformador dos suxeitos. Acaso a atención socialista á vinculación ás súas bases materiais deixase en sombra a especificidade daquel. Sería interesante poder incorporar a perspectiva que mantivera noutro traballo moi anterior sobre a fraternidade. Nel atendía especialmente á dimensión do vínculo de amizade (*philia*) que incorpora e, unido a isto, á necesidade dos outros para a obtención dunha virtuosa modelación do carácter, quedando asociados por esta vía, na liña do seu primeiro libro, ben privado e ben público. Desde esa dimensión da fraternidade, a liberdade e a igualdade adquirirían a propiedade de elementos na definición e configuración deliberativas do ben dos cidadáns. Habería que preguntarse pola natureza do político e polo seu lugar na tradición socialista.

En fin, non é pouco o que revela a orixinal clave aplicada neste libro no exame desa tradición e, como apuntamos, na definición da mesma proposta republicana. O programa de civilización democratizadora do espazo político e da produción segue sendo un programa aberto e máis relevante que nunca, como o mesmo Domènech puxo de manifesto noutros lugares, ante as ameazas á democracia intensificadas hoxe por unha remundialización desbocada: ameaza ao espazo político mesmo, toda vez que inmensos poderes económicos lle disputan ao Estado a determinación da utilidade pública e interfíren nos procesos de decisión e control democrático, e no ámbito da empresa fixeron retroceder o logro da constitucionalización do padroado monárquico en dirección cara a un novo absolutismo. A revisión republicana a que somete Domènech o pasado socialista amosa tamén a súa fecundidade por canto posibilita unha lúcida crítica dalgunha das tendencias máis determinantes do noso presente.

Jorge Álvarez Yágüez